

Nagy Dániel

Személyes riport egy francia forradalomról

Alexis de Tocqueville: *Emlékképek 1848-ról*. Fordította Ádám Péter. Európa Kiadó, Budapest, 2011. 494 oldal, 3800 Ft.

Először jelennek meg magyar nyelven Alexis de Tocqueville emlékiratai az 1848-49-es franciaországi eseményekről az Európa Kiadó gondozásában. A hiánypótló mű nemcsak a francia politikai gondolkodó munkáit alaposan ismerő olvasóknak tartogat izgalmat, hanem rajta keresztül egy új olvasógeneráció is felfedezheti magának Tocqueville-t.

Amint azt a francia politikai gondolkodó munkásságával több mint hatvan éve foglalkozó, magyar származású, Amerikában élő történész, John Lukács a műhöz írt rövid, de annál figyelemreméltóbb előszavában megjegyzi: Alexis de Tocqueville életműve négy különálló egységbe rendezhető. A legismertebb, a fiatal amerikai demokrácia intézményrendszerével, a demokratikus berendezkedés és hatalomgyakorlás előnyeivel, illetve hátrányaival foglalkozó klasszikus írás, *Az amerikai demokrácia* önmagában is külön csoportot alkot. A Magyarországon már a reformkorban kiadott társadalomtudományi klasszikus mellett az irodalmi hagyatéknak másik egysége az 1789-es francia forradalom minden részletre kiterjedő elemzése, *A régi rend és forradalom* című befejezetlen mű, valamint Tocqueville levelezése, amely 1951 óta kiadott *Összegyűjtött műveinek* mintegy húsz kötetét teszi ki. A negyedik csoportban egyedül az *Emlékképek* található, Tocqueville emlékiratai a viharos 1848/49-es évekről, melyet a szerző nem szánt kiadásra, és csak halála után harmincnégy évvel, a szerző unokaöccsének köszönhetően jutott el a nagy nyilvánossághoz.

Tocqueville az *Emlékképek* nagy részét egy évvel az 1848–49-es franciaországi eseményeket követően írta meg Sorrentóban. Ekkor már visszavonult az aktív politikai szerepvállalástól, és orvosa tanácsára olyan elfoglaltságba kezdett, ami nem viselte meg régóta tüdőbajjal küzdő szervezetét: erre az emlékezés és az írás bizonyult a legalkalmasabbnak. Ennek megfelelően az *Emlékképek* nem egy politikafilozófiai vagy történettudományi mű, hanem fragmentáltsága ellenére is rendkívül értékes kordokumentum. Olyan szellemesen, olvasmányosan és elegánsan megírt személyes riport, melyen keresztül a XIX. század egyik legfontosabb politikai gondolkodója, mint államférfi, közszereplő és politikus, nem utolsó sorban pedig mint a történelmi eseményekkel együtt sodródó magánszemély jelenik meg. Ugyanakkor az egyszerű időtöltés céljából, kizárólag magánhasználatra lejegyzett emlékiratokban Tocqueville történelmi és (politikai) filozófiai gondolatai is visszaköszönnek, többnyire a szerző kommentszerűen frappáns

és tömör megjegyzéseiben, helyenként pedig a nagyobb lélegzetvételű, de szigorúan csak pár bekezdésnyi elemzésekben.

A könyv három nagy részből áll, melyek közül az első kettő elsősorban az 1848 februárjától június végéig terjedő forradalmi időszakra, a harmadik pedig arra az öt hónapra koncentrál, amikor 1849-ben Tocqueville külügyminiszterként vett részt Odilion Barrot kormányában. Az első részt indító fejezetben Tocqueville beszámol az *Emlékképek* keletkezésének hátteréről, majd hamar rátér azoknak a társadalmi körülményeknek a bemutatására, melyek Lajos Fülöp és Francois Guizot Franciaországának, a júliusi monarchiának a bukásához vezettek. Tocqueville ezért elsősorban a középosztályt hibáztatja, amely „1830-ban olyan végérvényes és elsöprő győzelmet aratott, hogy a polgárság minden politikai hatalomra, előjogra, kiváltságra, sőt az egész államra rátette kezét, és miközben mindent a sáncai mögött halmozott fel, a hierarchiában alatta lévőket ugyanúgy kizárta a kormányzásból, mint azokat, akik fölötté álltak” (17. o.). Szembetűnő az a hasonlóság, ahogyan Tocqueville és az események másik szemtanúja,¹ Karl Marx leírja azt a társadalmi, politikai és szellemi miliőt, amely az 1830-tól hatalmon lévő osztályt jellemezte. Ugyan a két politikai gondolkodó világnézete és stílusa, valamint az 1848–49-es eseményeket feldolgozó írásaik tematikája radikálisan különbözik, mégis érdemes figyelni rá, hogy a körülmények megítélésében a két szerző lényegében hasonló álláspontra helyezkedik. Akárcsak Tocqueville, Marx is felismeri *Osztályharcok Franciaországban*² című művében, hogy mind az *ipari burzsoázia*, mind pedig a *kispolgárság* és a *parasztság* teljesen ki volt szorítva a hatalomból ezekben az időkben, és hogy „Lajos Fülöp idején nem a francia burzsoázia uralkodott, hanem annak egyik frakciója, bankárok, tőzsdekirályok, vasútkirályok, szén- és vasércbányák, valamint erdőségek birtokosai, a hozzájuk csatlakozó földtulajdon egy része – az úgynevezett fináncarisztokrácia”.³ Marx meglátása szerint az uralkodó osztály egy saját gazdasági érdekeit kiszolgáló hatalmi berendezkedést épített ki magának, egy olyan részvénytársaságot, melynek

1 Miután I. Lipót király 1848. március 3-án kiutasította Belgiából, Marx családjával Párizsba ment, ahol Kölnbe való távozása előtt egy hónapot töltött. Egy évvel később, 1849 júniusa és augusztusa között is a városban tartózkodott. Lásd erről bővebben: Francis Wheen: *Karl Marx*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 109–114. és 127–128. o.

2 *Az Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig* című mű 1850-ben keletkezett, és a *Neue Rheinische Zeitung* cikksorozatként közölte, teljes kiadása pedig már szerzőjének halálát követően 1895-ben jelent meg Friedrich Engels gondozásában. A folyóiratban leközölt három cikket a barát egységbe rendezte, címüket megváltoztatta és kiegészítette egy negyedik fejezettel, melyet a „Szemle, 1850 májusától októberig” című Marx írás Franciaországról szóló részeiből állított össze, és amelynek „Az általános választójog megszüntetése” 1850-ben címet adta. Egy évvel később Marx újból feldolgozta az 1848 februárjától Napóleon Lajos 1851. december 2-i államcsínyéig tartó időszakot *Louis Bonaparte bruimaire tizennyolcadikája* című művében. Engels az *Osztályharcok Franciaországban* 1895-ös újrakiadásának előszavában megjegyzi, hogy ha a két művet összehasonlítjuk egymással, akkor szembetűnik, hogy a később keletkezett írás korszakabrázolója alig tér el a korábban keletkezett műtől.

3 Karl Marx: *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, 40. o.

igazgatója Lajos Fülöp volt. Tocqueville az *Emlékképek* első oldalain az uralkodásának vége felé járó hatalom működését szintén egy részvénytársasághoz hasonlította, amely „minden intézkedésében kizárólag azt nézte, mennyi hasznot látnak majd belőle a részvényesek. Ezek a jellemhibák egyenes ágú következményei voltak az uralkodó osztály természetes önzésének, korlátlan hatalmának, valamint a kor általános romlottságának és elsilányodásának” (18. o.).

Marx és Tocqueville álláspontja azonban nemcsak a körülmények megítélésében azonos. Egyenesen kísérteties, amikor az *Emlékképek* szerzője pár oldallal később osztályharcról, a tulajdonnal rendelkezők és a nincstelenek közötti kibékíthetetlen antagonizmusról ír, amely a politikai csatározások arculatát gyökeresen meg fogja változtatni a közeljövőben: „Egyáltalán nincs messze az idő, amikor a politikai harc átalakul a tulajdonnal rendelkezők és nincstelenek háborújává; ezt a háborút a magántulajdon csatamezején fogják megvívni, és azok lesznek majd a legfontosabb kérdések, hogy ki kell igazítani, és mennyire, ezt a jogot” (28. o.). Mindez rávilágít arra, hogy Tocqueville már 1848 legelején felfigyelt arra, hogy a küszöbön álló konfliktusban milyen komoly szerepet játszanak majd az osztályellentétek, és érzekelte azokat a politikai indulatokat is, melyek a munkásosztály köreiben forrtak, valamint már a küszöbön álló forradalom előtt figyelmeztette képviselőtársait azoknak a radikális, magántulajdon-ellenes és az egész társadalmi berendezkedést alapjaiban megváltoztatni kívánó eszméknek a térnyerésére, melyek társadalmi bázisukat a hatalomból kiszorult osztályok, elsősorban a proletariátus köreiben lelték meg.⁴

Mindezek ellenére szó sincs róla, hogy Tocqueville az 1848–49-es események során az osztályharc-elméletet vagy a történelmi materializmust hirdető socialista gondolkodóvá vált volna. Ugyanis hangsúlyozza, hogy az általa katasztrófának minősített események legfőbb kiváltó okait az uralkodó osztály közönyében, önzésében és jellemhibáiban kell keresni, melyek szerinte méltatlanná és alkalmatlanná tették őket a kormányzásra (31. o.). Emellett a szerző az *Emlékképek* második fejezetének elején nyomatékosítja, hogy mindig is idegenek voltak tőle azok a történelemfilozófiai rendszerek, „amelyek valamilyen végzetes lánca illeszkedő nagy elsődleges okokkal igyekeznek magyarázni a történelmi eseményeket” (98. o.). Ezek a rendszerek Tocqueville szemében gyanúsak, sőt egyenesen hazugak, bármennyire is körmönfontan, meggyőzően és precízen próbálják bizonyítani igazukat. Ez az ellenszenv azonban nem tartja távol Tocqueville-t attól, hogy meghatározza azokat az általános okokat, amelyek az események alakulását befolyásolták, és nem zárkózik el attól sem, hogy hangoztassa a második júniusi munkásfelkelésben szerepet játszó osztálykonfliktusok jelentőségét, sőt egy egész fejezetet

4 Tocqueville saját bevallása szerint mindezekről 1848. január 29-i képviselőházi felszólalásában beszélt a legmarkánsabban, mely beszédet a *Le Moniteur* közölte le egy nappal később. A szerző az *Emlékképek*ben néhány bekezdést idéz a felszólalásból.

szentel a forradalom szocialista jellegének bemutatására, mely rövid esszének is beillő rész az *Emlékképek* egyik legfigyelemreméltóbb fejezete.

Tocqueville a fejezet egy részét február 24. másnapján írta, és már Sorrentóban fejezte be 1850 októberében. Az utcákat járva a szerzőnek rögtön szemet szúrt „a forradalom – nem főleg, hanem kizárólagosan és egyértelműen – plebejus jellege, vagyis hogy a népre, a kétkezi munkából élőkre ruházott minden hatalmat” (110. o.). Tocqueville merőben újszerűnek éli meg ezt a jelenséget, és érzékeli, hogy ennek a felkelésnek az arculata merőben más, mint az 1789. és 1830. évi forradalmaké: „A februári forradalom végeredményben a szocializmusnak köszönheti sajátos arculatát, és messziről nézve a dolgot a köztársasági államforma korántsem a végcél volt, csak az eszköze a szocializmus megvalósításának” (117. o.). Pár fejezettel később, a második radikális munkásfelkelés ideje alatt pedig még egyértelműbben fogalmaz, szinte marxi kategóriák szerint, osztályharcként határozza meg az eseményeket, de hangot ad ellenérzéseinek is: „[A] felkelést kiemelte az utóbbi hatvan év eseményei közül, hogy nem az államforma megváltoztatását, hanem a társadalmi rend átalakítását tűzte célul maga elé. Nem a politikai harc volt (legalábbis abban a jelentésben nem, amit adtunk a kifejezésnek), hanem két társadalmi osztály küzdelme, valóságos polgárháború [...]. [A] felkelés kétségbeesett és vak erőfeszítése arra irányult, hogy a munkások megszabaduljanak elkerülhetetlen sorsuktól, amit törvénytelen elnyomásnak tüntettek fel előttük, és hogy fegyverekkel nyissanak utat a felé a képzeletbeli jólét felé, amit úgy festettek le nekik, mintha méltán megilletné őket. Ezt a felkelést a mohóság és a sok hazug elmélet tette olyan háttorzongatóvá, miután világra szülte.” (209–210. o.)

Tocqueville a folytatásban sem bánik kesztyűs kézzel a szocialista tanokkal és azok képviselőit (Auguste Blanqui, Louis Blanc) is kelletlen szavakkal illeti, a törvényes rend felesküdtöt felforgatóiként mutatva be őket. Rendpártisága ellenére azonban Tocqueville egyáltalán nem lelkesedett a régi rendért, és azért az uralkodóért sem, akinek személye megtettesítette ezt a berendezkedést, s akinek a szerző szavaival élve az egyetlen gondolata az volt, hogy a forradalmi hevületet bele kell fojtani az anyagi javak élvezetébe. Ugyanakkor az 1848–49-es forradalom bukását is szükségesnek tartotta, ezért Napóleon Lajos elnöksége alatt belépett Odilon Barrot kormányába, hiszen célja az volt, hogy mérsékelten konzervatív módon és az alkotmány szellemiségében eljárva életben tartsa társaival a köztársaságot, és ellenálljon azoknak az erőknek, amelyek a szocializmus vagy a monarchia irányába kerestek kiutat az alkotmányosságból (290. o.). Ezt vázolja fel a harmadik könyv, melyben a külügyminisztérium élén láthatjuk Tocqueville-t, aki könynyedén mutatja be a korabeli francia diplomácia működését, és hasonlóan közvetlen stílusban rajzol pontos képet a korabeli európai erőviszonyokról, számos magyar szálát is megemlítve. A könyv a kabinet bukásával zárul, amely egyben Tocqueville politikai pályájának végét is jelentette 1849 októberében.

Az olvasók a legnagyobb élvezetet az *Emlékképek*ben található portrékban fogják lelteni, hiszen Tocqueville az eseményekben részt vevő, illetve azokat alakító személyiségek soráról rajzolt izgalmas, szellemes és precíz portrét a műben: a karakterrajzok közül terjedelmében és tartalmában kiemelkedik Lajos Fülöp, a bukott uralkodó, valamint Napóleon Lajos, a feltörekvő kalandor politikai portréja. Különösen izgalmasak, már-már regénybe illőek azok a kalandok, melyekbe Tocqueville az utcákat járva, a barikádok közvetlen közelében keveredett, de hasonlóan végig lekötik a figyelmet a képviselőházban játszódó epizódok is, melyek leírása annyira erőteljes, hogy szinte a korabeli politikai csatározások résztvevőjének érezheti magát az olvasó. Végül, de nem utolsó sorban a fordító, Ádám Péter munkáját is megilleti a dicséret, nemcsak a fordítás alaposága miatt, hanem az *Emlékképek*hez mellékelte névjegyzék miatt, amely a mű fő- és mellékszereplőiről tartalmaz rövid, de elengedhetetlen információkat.